

Сутнісні проблеми політичної культури України

Віктор Нагорний,

кандидат історичних наук,
провідний науковий співробітник
відділу гуманітарної політики

Національного інституту стратегічних досліджень

Характер і стан політичної культури України справляють істотний вплив на формування політичної системи, на особливості політичного режиму, політичну поведінку людей та громадсько-політичних організацій. Тому важливо розглядати політичну культуру нашого суспільства не просто як показники чи індикатори наявного рівня демократії в суспільстві, а й як чинники та детермінанти процесу її становлення.

Українська незалежна держава постала як результат компромісу між слабкими національними силами та провладною радянською елітою. Ця негласна угода свідчила про стан масової політичної свідомості, яка не могла стати надійною основою утвердження демократії та незалежності.

До проголошення суверенітету держави політична культура в Україні формувалася під впливом двох вирішальних чинників - індивідуалістичних рис української ментальності та багатовікової бездержавності і розчленованості. Українська громада не була тотожна російській общині, являючи собою добровільне товариство. Обов'язки людини щодо громади не йшли, як правило, далі спільно прийнятих рішень. Проте широко витлумачена ідея свободи часто ставала на заваді утвердженню державотворчих інтенцій.

Третім чинником, що впливав на стан політичної культури, була денационалізація провідної верстви, перехід на службу „панівним націям” найкращих умів і талантів. Фатальний розрив між елітою і населенням свідомо поглиблювався метрополіями, які прагнули не тільки вбити здатність українства до опору, але й розчинити його у російському чи польському морі [1, с. 21].

Як зазначає М. Рябчук, Україна, як і кожна колонія, зазнавала

всебічного впливу з боку метрополії, одним із наслідків чого було нав'язування „аборигенам” негативного self-image, негативного уявлення про самих себе. „Колонізований етнос під тиском колонізаторів змушений приймати - й засвоювати як свою власну - чужу систему стереотипів, і то не просто чужу, а відверто ворожу й принизливу... Засвоюючи систему цінностей колонізаторів, колонізоване суспільство вступає в дедалі гостріший конфлікт із самим собою - абориген починає ненавидіти себе і тим самим поглиблює власне приниження й поневолення” [2].

Поширеними образами з боку Росії стали уяви „поющей и пляшущей Малороссии”, „хитрого малороса” (простакуватого, але кмітливого, шахраюватого і зрадливого) та „хохлацької галушки і сала” (щось на зразок прізвиська „нігер” у США) [3]. З польського боку сформувався стереотип українців як бандитів, анархістів, варварів, яких не зачепила цивілізація. Відчуття власної неповноцінності й аморальності (зокрема, підступності) є сьогодні чи не найболючішою частиною колоніальної спадщини України. Так, на запитання „Яка риса українців Вам найбільше не подобається?”, опитувані в Інтернеті відповіли: комплекс меншовартості (34 %), терплячість (18 %), песимізм (16 %) тощо [4].

На думку багатьох дослідників, обмежувальними чинниками для самореалізації українців є чутливість, патетичність та заглибленість у себе. Також нерішучість, малодушність і догідливість, комплекс меншовартості щодо „старшого брата” й синдром маленької людини („від мене нічого не залежить”, „як не голосуй, все одно нічого не зміниться”). Можна додати покірність та байдужість і страх перед всесиллям влади, здатної стерти на порох „незручну” людину. А ще - нездатність об'єднуватись навколо спільних ідей та лідера („де два козаки, там три гетьмани”). Та візантійська традиція віроломства, інтриг і зради [5].

За оцінкою М. Михальченка, суспільну свідомість українського народу можна характеризувати як хаотичну, складну і слабо структуровану, в якій перемішані різні ідеї, міфи і стереотипи мислення, що є як „реальним відображенням буття людей”, так і „помилковими судженнями про русійні сили сучасного суспільного розвитку” [6].

Довготривалий розвиток України у складі імперських структур, жорсткий тоталітарний прес сталінізму залишили негативний спадок в політичній культурі народу. Серед найбільш суттєвих рис науковці відзначають [7] моральний, правовий та політичний нігілізм. Воля класу як основа моралі, права і політики була основним ідеологічним джерелом нігілізму в комунізмі. Звідси отриманий у спадок культ сили замість авторитету моральних, правових і політичних норм. За опитуванням, чи впливає закон на повсякденне життя, лише 42,2 % з батьків дали відповідь „так”. Проте законслухняність вважають однією з найважливіших чеснот лише 7,6 % дідів та 6,2 % молодих. Релігійність вважають найважливішою якістю 11,7 % молодих людей; батьків - 9,6 % [8].

До останнього часу вихованню зневаги до закону сприяла і політика державних інститутів. Науковці називають політико-економічну систему, побудовану в Україні, як *blackmail state* – „шантажистська держава”. Суть її полягає в тому, що за браком легітимності для утримання влади замість колишнього ідеологічного шантажу застосовується шантаж економічний. Держава створює такі умови, що практично жоден її громадянин не може вижити, не порушуючи тих чи тих законів, приписів. Підприємець мусить приховувати частину податків, бо не в силі їх усіх сплатити, викладач бере дрібні хабарі від студентів, бо не може вижити із сім'єю на мізерну зарплатню, ну а більшість пересічних громадян роками не платить за газ, електрику, воду та інші комунальні послуги [9].

Поширений тип людини, залишений нам у спадок тоталітарним минулим, – це тип залежної та інертної людини. Її життєве кредо – від мене нічого не залежить (вихована жорсткими обставинами звичка „не висуватися”). Залежність, як психічна ознака, є наслідком безправності цілих поколінь людей. Залежність неминуче породжує інертність – пасивне наслідуванням прийнятих способів мислення і поведінки. Звідси зневоленість, переважання пасивності та конформізму, нездатність утверджувати як особисту, так і національну ідентичність. Від зовнішніх умов у нас залежить понад 60 % населення, а тих, хто відповідає, що все залежить безпосередньо від них самих, – усього 15 %. На Заході – з точністю до навпаки [10].

Істотним гальмом на шляху становлення України як демократичної, правової держави є успадкована від СРСР етатистська традиція, звичка вимагати від держави регулювання мало не всіх економічних, соціальних та культурних процесів. Абсолютизація держави при комуністичному режимі набула двох основних форм. У простого громадянина це був погляд на державу як на установу, що позбавляла певних свобод, але водночас гарантувала соціальний і політичний захист. У номенклатурній свідомості етатизм – це погляд на державу як абсолютну цінність та на себе – як охоронця і розпорядника цією цінністю [11]. Звідси зверхність чиновника у ставленні до простої людини як до прохача, залежного від його милості. Цю ментальність можна назвати „феодално-комуністичною”. Звідси прагнення номенклатури утверджувати залежність людей за допомогою різного роду бюрократичних обмежень.

Найбільшою перешкодою для досягнення громадянської консолідації в сучасній Україні є високий рівень національного нігілізму, успадкований від колишніх імперій. Його основне джерело – це культивування зневаги до культурної самобутності будь-якого неросійського народу, здійснюване під гаслом „інтернаціоналізму” (що насправді передбачав прихований російський націоналізм). Наслідком цілеспрямованої політики влади „метрополій” став вражаючий феномен „національної неприємності” (термін О. Забужко) доволі чисельного, 47-мільйонного європейського

етносу. І сьогодні значна частина українського населення ідентифікує себе як „тутешніх” („Мы не русские и не украинцы, мы одесситы, мы донбассцы, мы киевляне” - таку відповідь досить часто можна почути в різних регіонах України) [2].

Відтак, масову свідомість пострадянського періоду дослідники (Є. Головаха, Н. Паніна та інші) характеризують як амбівалентну, яка означає подвійність і суперечливість соціальної позиції особистості як наслідок соціальної аномії. Амбівалентність виявляється в орієнтації на взаємовиключні цінності і норми, у суперечливому поєднанні демократичних цілей і тоталітарних засобів їх реалізації. Людина, наділена амбівалентною свідомістю, здатна одночасно виступати за інтеграцію до ЄС, але разом з Росією; за вільний ринок, але з усіма „соціальними гарантіями”; за відродження української мови, але зі збереженням панівного становища російської культури, узаконеного у так званих двох офіційних мовах.

Для історичного досвіду великого регіону, який часто називають Slavia Orthodoxa, характерною рисою є розмитість і плинність ідентичностей. Її дуже добре передав навесні 1994 року анонімний київський таксист, слова якого наводяться в одній з книг М. Рябчука: „Я хочу, щоб усе було як колись. Я хочу самостійності і хочу Радянського Союзу, але без комуністів. У будь-якому випадку, я голосуватиму за Хмару, бо він настоящий мужик”. Що ця амбівалентність не є результатом тільки комуністичної спадщини, доводить досвід українських селянських повстань, які „на зорі” радянської влади висували лозунги: „Ми за владу рад, але проти жидів і кацапів”; „Хай живе радянська влада! Геть більшовиків і євреїв”; „За самостійну вільну Радянську Україну!”, „За самостійну Радянську владу!” [12].

До останнього часу більшість населення України не вважало себе громадянами української політичної спільноти. За даними Є. Головахи, 2000 року всього 35 % респондентів сприймали себе „громадянами України” (порівняно з 47 % на початку 1990-х років) [13]. Можна погодитися з думкою дослідника, що тут очевидні тенденції відчуження населення України від держави, яка поки що стійко асоціюється з формуванням не громадянської, а етатистської ідентичності. Як свідчать дослідження Інституту соціології НАН України, найзначніше зниження чисельності прихильників незалежності відбулося за перші два роки після розпаду СРСР (у період гіперінфляції), сягнувши до початку 1994 року 56 %. Друге зниження рівня підтримки незалежності відбулося 1997 року, а особливо 1998 року внаслідок світової фінансової кризи. Останнє зниження було зафіксовано у грудні 2001 - березні 2002 року. А от у листопаді того ж року спостерігалася найбільша підтримка незалежності - 77 % громадян [14].

„Незавершеність української революції” (Т. Кузьо) зумовлена тим, що

не сталося кардинальної зміни базових цінностей, які сповідувалися. Старі кадри, старі принципи управління значно уповільнили процес реформ і ускладнили легітимність „нової” влади і української держави. Провінційність, передусім, позначається на здатності (власне, остраху) самостійно приймати рішення, на почутті власної меншовартості у порівнянні з іншими і безвідносно до інших. „Психологія малороса, як чинника свідомості нової еліти, драматично розчахувалась між підсвідомим потягом до „свого” і неусвідомленою зневагою до того ж таки „свого”, ненавистю до всякого „свідомого українства”, страхом перед щоденними образами й репресіями - на рівні павловських собак, у яких за допомогою цукру й електроструму формують потрібні умовні рефлекси” [15].

Зазначимо, що впевненість можлива завдяки вірі, зовнішній підтримці, досвіду, наявним ресурсам і реальній незалежності. Для України всі ці фактори й досі проблематичні. Її проблеми - це явище логічного співіснування несумісного: вкорінених ознак залежного, провінційного, несамодостатнього - та вимог незалежного існування, величезних уламків економічного, політичного і ментального більшовизму - та нагальної потреби розбудови цивілізованого суспільства. Імпульс до розбудови власної держави виявився нейтральним за загальногромадським змістом і не визначив сутнісного - якою має стати самостійна Україна [16].

На думку політологів, до 2000 року українська держава постала як продукт двобою номенклатурних кланів, який розпочався ще в радянську добу. „Розбудовуючи державу, забули про побудову політичної нації... По суті, держава, призначення якої полягає в тому, щоб забезпечувати баланс інтересів, перетворилась на засіб легітимації перерозподіленої власності. Відбулася приватизація держави. З комуністичної держави опрощених жерців постало акціонерне товариство закритого типу” [17].

При цьому, у всіх вадах політичного управління була звинувачена „національна ідея, яка не спрацювала”. На україно-польському форумі в Одесі 2003 року Л. Кучма не втримався, щоб не покритикувати українську ментальність. Він зазначив, що український менталітет „володіє низкою недоліків, які шкодять стратегічним перспективам країни”. Характерним прикладом є нафтопровід Одеса - Броди. „Спочатку зробили, а потім питаємо - навіщо ми це зробили?” - висловився Л. Кучма. І додав: „Ті, хто будував нафтопровід, про це не подумали”. „Ой-йой, як же це без вас, та й „не подумали”?!”, - іронізувала журналіст [5].

На думку М. Вересня, „ментальність - це велика спекуляція влади: так, ми нічого не можемо, бо у нас така ментальність, якісь debilи зібрались і зі своєю ментальністю щось debilьне роблять. Десь між Європою та Азією є поле, на якому зібрались debilи, які нічого не можуть. Це знімає з влади відповідальність: мовляв, ми, влада, гарні, але з таким матеріалом працювати неможливо”.

І в той же час колосальний диктат державної бюрократії, повне презирство чиновника до прохача. „Чому це кожна с..нь Генеральному прокурору писати буде?“, – відомий вислів відомого державного діяча. Коли наші ракетники збили пасажирський Ту-154, Президент Л. Кучма сказав, що не варто з цього робити трагедію, мовляв, були помилки й гірші. Це спонтанне і щире висловлювання, яке шокувало європейців, сутнісна риса успадкованої етатистської політики стосовно людського життя. Характерною була поведінка номенклатури і під час вимушеного відлучення від державних ресурсів та звільнення з посад. Після виборів 2004 року новий керівник ДУСі І. Тарасюк зазначав, що „у нас були випадки, що навіть унітази зривали. Деякі високі посадовці після свого виїзду з дачі залишили тільки труби і позривані дерев'яні панелі” [18].

Історико-ідеологічна спадщина України обумовлює перевагу негативних елементів у набутій політичній культурі. Це – брак сталих демократичних традицій громадського життя, низький рівень політичної освіти як основної маси населення, так і тих, хто лише за фактом обрання депутатом отримує звання „політик”. При цьому головна загроза перспективі соціально-політичних перетворень полягає в злидненню становищі більшості верств народу.

До того ж, українське суспільство розколоте у багатьох вимірах: соціальному, регіональному, економічному, ідейно-політичному, мовному тощо. По суті, це не одне, а кілька соціально-політичних тіл. Типова схема розмежування України заснована на тому, що в Україні існують два полюси – український (крайній Захід) та малоросійський (крайній Схід). Малоросійський полюс відзначається своєрідним „біпатризмом”, дуалістичною культурною і психологічною орієнтацією, за якої все українське розглядається як вторинне й похідне щодо російського. Вся міжполюсна територія країни становить собою перехідну зону – зону поступового послаблення впливу українського полюсу та посилення впливу полюсу малоросійського.

Відзначають, що виборці Заходу більше тяжіють до демократичних орієнтацій, тоді як на Сході голосування відбувається під впливом колишньої спадщини, сформованої ідентичності і культури радянського зразка.

Відмовляючись від примітивних звинувачень щодо Сходу як „містилища зла”, можна погодитись з В. Лісовим, що „становлення національної і громадянської свідомості – взаємопов'язані процеси: існує спільна основа цих явищ. Людина, для якої унікальність індивідуального світу людини є важливою цінністю, переважно цінує також самобутні культури; а тому вона обдуманно і відповідально ставиться до вибору своєї культурної ідентичності” [7]. І, логічно, люди, які мають можливість вибору культури, визнають права інших людей на реалізацію громадянських свобод.

На слабкість горизонтальної ідентифікації українців (у порівнянні з вертикальною) звертав увагу один з авторитетних дослідників політичної культури Б. Цимбалістий [19, с. 79 - 80]. На Сході і Півдні виник феномен „подвійної ідентичності”, „людей двох націй”, як у свій час висловився М. Славинський. За результатами дослідження з проблем соціальних ідентичностей у Східному і Південному регіонах України 41 % від числа опитаних респондентів відчувають себе громадянами України, 31,6 % - представниками території, на якій живуть, 0,7 % - європейцями, 1,6 % - громадянами світу [20]. „Біполярність”, тиск на владні структури то однієї, то іншої світоглядної і ціннісної систем породжують дуалізм підходів і, як наслідок, „шкутильгання” владних структур.

Керуючись різними підходами, Х. Лінц представив вісім варіантів Іспаній, Е. Аларт - чотири Фінляндії, С. Роккан - чотири Норвегії. Не важко виокремити три, а то й чотири України, але важливо це зробити не за географічним принципом, а спираючись саме на специфіку політичної культури. На думку М. Рябчука, Україна „є щонайменше трінаціональною спільнотою”, а саме: 1) українці як члени української політичної нації, об'єднані не за походженням, а ставленням до української мови та культури і визнанням української ідентичності; 2) росіяни (не обов'язково етнічні), що ідентифікують себе з Росією, з російською нацією (чи її імперським субститутом - „радянським народом”); 3) „малороси” („хохли”) як етнічний субстрат, що перебуває в стані „тутешніх” („одесіти”, „кієвляне”, „донбасці”), тобто спільнотою, яка ще не пройшла „доби націоналізму” [2].

В основу такого поділу покладено саме мову як визначальну рису у формуванні політичних націй (та політичної культури), що, на нашу думку, не цілком коректно [21]. Зокрема, парламентські вибори 2002 року переконливо показали, що російськомовність не дорівнює політичній проросійськості. А результати досліджень, проведених в 1994 і 1996 роках, засвідчили, що найрадикальніші антиукраїнські позиції притаманні не тим, хто ідентифікував себе як „росіяни”, а тим етнічним росіянам (а також зрусифікованим українцям), які визначили свою ідентичність як „радянську” [22].

Саме тому непопулярними в Україні є крайні прояви російського націоналізму, речники якого наполягають на недоречності поняття „меншина” для росіян, з одного боку, та на нібито існуючих утисках цієї групи українською владою, з іншого. Як показують вибори, поза межами Партії регіонів та КПУ „російська ідея” (як основа „радянської людини”) в більш радикальному варіанті в Україні не спрацьовує. Про це свідчить неуспіх передвиборного об'єднання „СЛОН” у 1998 році та об'єднання „Руський блок” у 2002 - в обох випадках отримано менше 1 % голосів виборців.

Якщо за „офіційною” національною приналежністю українців 2000 року

було приблизно 76 %, росіян – 21 %, а інші національності склали 3,2 %, то ототожнювали себе з українцями 66 %, з росіянами – 16 %, а з представниками інших національностей – 1,7 %. Людей, що віднесли себе до україномовних українців, виявилось ще менше – близько 48 % [23]. Якщо прийняти, що нація має відрізнитися спільною мовою, історичною пам'яттю, конфесією, то жодна з цих характеристик не підходить повністю до України: менше половини українського населення розмовляє рідною мовою, історична пам'ять значної його частини практично знищена, в Україні змагаються між собою кілька церков. Якщо додати перепони з боку окремих світових держав, то стає незрозуміло, як наприкінці ХХ століття українцям вдалося утворити життєздатну й досить стабільну державу?

Схема М. Грушевського (культурно-національних процесів) не могла пояснити відродження державності, відповідно до якої вона постала не як наслідок історичного розвитку, а як випадкове, залежне від сторонніх обставин явище. Якщо „етнолізувати” українську історію ХХ століття, то українська держава мала б виникнути в межах території між західним кордоном Української РСР та правим берегом Дніпра з додатком Чернігівської, Сумської і Полтавської областей. До серпня 1991 року український рух міг мобілізувати не більше третини населення. Як же тоді пояснити, чому 84 % жителів Донецької та 83,9 % Луганської областей віддали голоси за незалежність України на референдумі 1991 року?

На відміну від народницької школи В. Антоновича і М. Грушевського, що ототожнювали українську націю з народом й етнічно-мовними критеріями, так звана державницька школа розширила це поняття соціально і територіально, поклавши в його основу політичний критерій – лояльність тих чи інших громадян до ідеї української держави. Усупереч поширеним уявленням, аж ніяк не відмінність української мови від російської була головним аргументом творців української нації на користь окремої, незалежної від Росії держави, а істотна відмінність історичного й політичного досвіду обох народів [24]. Р. Шпорлюк зазначає, що „зазвичай цей взаємозв'язок між мовою та націотворенням трактується неадекватно. Українці Росії та українці Австрії перетворилися на єдину націю не тому, що вони розмовляли однією мовою; вони саме й почали розмовляти однією мовою тому, що спочатку вирішили стати єдиною нацією” [25].

Так, масового національного руху ніколи не існувало у „підросійській” Україні, хоч би як ми трактували історію української революції. Східна Україна підготувала чимало інтелектуалів, відданих ідеї національного відродження, а її університетські центри, покликані русифікувати імперську периферію, парадоксальним чином зміцнили ґрунт для модерного українського націоналізму. Регіональна версія української ідентичності, що поширилася на Сході, не виключала прихильності до російської мови й культури, а згодом – певної лояльності до радянської

системи.

Саме ці регіональні особливості обумовили від 1991 року одну з головних проблем незалежної України: неможливість мобілізувати на підтримку „національної ідеї” великою мірою етнічно змішане російськомовне населення Східної України. Однак, як стверджують дослідники, не „національну ідею” саму по собі відкидають східні українці, а її антиросійський зміст. „І заважають їм не психологічні комплекси залежності й неповноцінності, а радше спільна радянська історія з її сподіваннями і провалами, перемогами й злочинами, - історія, в якій українці були не (тільки - **В. Н.**) жертвами нав'язаного їм іззовні режиму, а й активними її діячами” [26].

Масова реакція на сепаратистські „сєверодонецькі” гасла не підтримує гіпотези про кризу ідеї незалежності на Сході. Навіть у Донбасі більшість підтримувала автономію, але не відокремлення від України. За даними експрес-опитування дослідницького центру „Іміджконтроль” 3 - 5 грудня 2004 року в Луганську за автономію висловилося 66 %, проти - 32 %, у Донецьку, відповідно, 48 % і 44 %; за відокремлення від України в Луганську - 40 %, проти - 57 %; у Донецьку за відокремлення - 25 %, проти - 64 %. Південь автономію підтримав дуже слабо (12 - 14 %), відокремлення - ще слабше (9 - 12 %) [27].

Різниця між центральною, західною та східною Україною не стільки в тому, що на Донбасі не шанують українську мову. Різниця в тому, що на сході, і особливо на Донбасі, населення просто не обтяжується мовними чи іншими проблемами, які охоплюють питання національної ідентичності. Позиція південносхідних регіонів зумовлена суто соціальними інтересами населення і є виразно тредюніоністською. Сподівання на те, що незалежність сама по собі автоматично розв'яже всі проблеми, виявилися наївними, і, не відкидаючи української державності як форми співжиття, Південь і Схід шукають власний шлях задоволення матеріальних потреб.

Цей „власний шлях” на президентських виборах 2004 року полягав в конструюванні альтернативної версії національної ідентичності. І найбільша проблема кандидата від Східної України полягала саме в нестачі символічних ресурсів для її побудови. Віджила радянська ідеологія, маргіналізований комунізм, здискредитована версія соціал-демократії у варіанті СДПУ(о) викликали так само мало ентузіазму, як і старомодний панславизм чи невідоме євразійство. Не випадково В. Янукович змушений був показово вдатися до релігії, церкви, яка є опорою держави в її російському варіанті.

Під час минулої президентської кампанії ми були свідками ембріонального зародження регіональної ідентичності, заснованої на символах. Але щоб така ідентичність набула чітких політичних обрисів, потрібно значно більше, ніж символи Донецька - футбольний клуб „Шахтар” і пальма П. Мерцалова. Потрібна спільна історія, трагічні чи

Віктор Нагорний

урочисті події, які б виокремлювали регіон з-поміж решти світу; потрібні місцеві лідери, які за Донецьк готові жити і вмирати, і люди, які заради свого регіону могли б легко пожертвувати добробутом. Поки що цього в Донецьку немає [28].

На відміну від Західної України з її доволі чіткими й виразними політичними вподобаннями, симпатії східних українців мінливіші й різноманітніші. Аналітики стверджують, що східноукраїнським виборцям значно важче перевести свої політичні настрої в певну електоральну поведінку. Цю невизначеність інтерпретували ідеологічно як конфлікт двох культурних орієнтацій і двох взаємовиключних ідентичностей: європейської, уособленої Західною Україною, та „євразійської”, уособленої Росією і, відповідно, зросійщеною Східною Україною.

Але головний чинник „хантінгтонізації”, безумовно, зовнішній. Після створення „об’єднаної Європи” Україна опинилася в доволі жорсткій геополітичній реальності: між Євросоюзом і НАТО, що розширюються на Схід, і Росією, що економічно контролює процеси реінтеграції у межах СНД. Через острах нелегітимної еліти демократизації країни і втрати влади Україна не могла визначитись з колом першочергових інтересів. Конфлікт вибору регіональних еліт почав розглядатися як „війна ідентичностей”. Сутнісне питання „Хто ми, українці?” непомітно підмінили іншим – „З ким ми?”. Так, щодо вступу України до Євросоюзу В. Путін сказав, що „у цієї проблеми є гуманітарний аспект”. „Якщо Україна увійде до Шенгенської зони, буде певна проблема. Там, в Україні, живе, наскільки мені відомо, не менше 17 % російського населення... Це ж поділ народу! Це нагадує поділ Німеччини на Східну і Західну!”, – заявив він [29].

Дослідники вважають, що в українській неоднорідності немає нічого унікального. Антагонізм між італійцями Півдня і Півночі серйозніший, ніж взаємні претензії між жителями Івано-Франківська і Луганська. Французи – це ледь не різні раси, згуртовані ідеєю французького громадянства, мови й культури [30]. Об’єднати східних і західних українців можна у випадку, якщо буде реалізована нова мрія існування Соборної України й українців як єдиного організму. В інтересах України не федералізація, не конфедералізація, не розпад на дві держави, а „квітуца складності, множинності” – поглиблення регіональної ідентичності при зміцненні і збагаченні загальнонаціональної української спільноти.

Література:

1. **Нагорна Л. П.** Політична культура українського народу: історична ретроспектива і сучасні реалії. – К.: Стило, 1998.
2. **Рябчук М.** Від „Малоросії” до „Індоевропи”: українські автостереотипи // www.geocities.com/ukrexlibris. – 2004. – 3 березня.
3. Досить яскраво ці стереотипи озвучені у відомій поезії М. Бродського

„На незалежність України” (1994): „Ой, ты левада, степь, краля, баштан, вареник... Как в петлю лезть, так сообща, суп выбирая в чаше, А курицу из борща грызть в одиночку слаще... С Богом, орлы и казаки, гетьманы, вертухай, Только когда придет и вам помирать, бугайи...”. Див.: Голос громадянина. – 1996. – № 3.

4. День. – 2002. – 16 серпня.

5. **Бєлоусова І.** Менталітет – доля чи діагноз // Грані-плюс. – 2004. – 15 березня.

6. **Михальченко Н. І.** Українское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы? – К.: Ин-т социологии НАНУ, 2001. – С. 204.

7. **Лісовий В.** Проблема громадянської консолідації в сучасній Україні // Матеріали наукової конференції „Національна ідея – відповідь на виклик часу” (Пуца-Озерна, 23 - 24 березня 2001 р.) // http://varianty.org.ua/National_idea/Lisovy.htm.

8. **Шангіна Л.** Два покоління під килимом // Дзеркало тижня. – 2003. – 8 травня.

9. **Рябчук М.** Дві України // Критика. – 2001. – № 10.

10. **Кириченко І.** Феномен пострадянського жлобства: між плебсофілією та плебсократією // Дзеркало тижня. – 2003. – № 45 (470). – 22 - 28 листопада.

11. Тому не випадково, за даними неурядової організації „Transparency International”, Україна посіла „почесне” 77 місце серед 99 країн, в яких робили дослідження корупції. Див.: Наша гордість – корупція // Експрес. – 1999. – № 11.

12. **Грицак Я.** Дилеми українського націотворення, або Ще раз про старе вино у нових міхах // tdcse.iatp.org.ua/Hrycak4.htm.

13. **Головаха Е.** Чужие // Київській телеграфъ. – 2001. – 2 – 8 июля.

14. **Хмелько В.** Макросоціальні зміни в українському суспільстві за роки незалежності // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2003. – № 1. – С. 18 -19.

15. **Рябчук М.** Від „Малоросії” до „Індоевропи”: українські автостереотипи // www.geocities.com/ukrexlibris. – 2004. – 3 березня. В. Винниченко писав: „Знаєте, що таке малорос? Ні? Паршивець, просто кажучи, ні те ні се. Він, бачите, собі з походження - українець, з виховання - руський, з переконань - неук у всьому, що торкається рідного народу, по вдачі - боягуз, себелюб, раб. От це – малорос”. Цит. за: **Кульчицький С.** Третій Переяслав // Дзеркало тижня. – 2003. – № 5 (430). – 8 - 14 лютого.

16. Див.: Українська державність у ХХ столітті: Історико-політологічний аналіз. – К.: Політична думка, 1996. – С. 314 - 315.

17. Україна 1991- 2000: рух у часі, що зупинився // Дзеркало тижня. – 2000. – № 36 (306). – 19 серпня – 1 вересня.

18. **Скорик М.** Новий керівник ДУСі Ігор Тарасюк: Деякі високі

посадовці після уходу Кучми навіть унітази зривали // Українська правда. – 2005. – 26 квітня // <http://www.pravda.com.ua/archive/2005/april/26/2.shtml>.

19. **Цимбалістий Б.** Політична культура українців // Сучасність. – 1994. – № 4. – С. 79 – 80.

20. Україна. 2002. Моніторинг соціальних змін. – Київ. – 2002. – С. 587.

21. Про неповноту структури свідчить те, що в іншій публікації М. Рябчук робить різницю між російськомовними українцями і росіянами, стверджуючи, що в Україні сформувався окремий різновид російськомовно-українського націоналізму, який він називає „креольським”. „Цей націоналізм, – пише М. Рябчук, – політично є українським, а культурно – російським”. Див.: **Рябчук М.** Від Малоросії до України: парадокси запізнілого націєтворення. – Київ: Критика, 2000.

22. **Побєда Н.** Моделі української ідентичності // Доповідь на конференції українських випускників програм наукового стажування в США. – Львів. – 2003. – 18 – 21 вересня // <http://www.kennan.kiev.ua>.

23. **Колодій А.** Про поліетнічність України: кількісний та якісний виміри // Доповідь на конференції українських випускників програм наукового стажування в США. – Львів. – 2003. – 18-21 вересня // <http://www.kennan.kiev.ua>.

24. Див.: **Лисяк-Рудницький І.** Історичні есе. В 2-х томах. Київ: Основи, 1994.

25. **Шпорлюк Р.** Чому українці є українцями // Сучасність. – 2003. – № 4.

26. **Журженко Т.** Міф про дві України // Сучасність. – 2003. – № 4.

27. Див.: **Попович М.** Перед вічним Майданом // Критика. – 2005. – № 3.

28. **Таран С.** Схід – Захід: одним хліба, іншим – видовищ // Дзеркало тижня. – 2005. – № 9 (537). – 12 – 18 березня.

29. Путін вважає, що Росія і Україна – це як Східна і Західна Німеччина // Українська правда. – 2005. – 12 квітня // <http://www.pravda.com.ua/archive/2005/april/12/news/3.shtml>.

30. **Окара А.** Схід-Захід. Геокультурні рефлексії по прошесті 22 січня, Дня Соборності України // Part.org.ua. – 2002. – 16 березня.